

DINAMIKUS KAPITALIZMUS

Nyugaton két gazdasági berendezkedést különíthetünk el. Számos nemzet – beleértve az Egyesült Államokat, Kanadát és az Egyesült Királyságot – magántulajdonon, magánkezdeményezésen alapuló rendszert működtet. Ezen rendszerek közös jellemzője a vállalkozói ötletek megvalósítása iránti nyitottság és a sokféle, a fejlődéshez finanszírozói oldalon hozzájáruló befektetői stratégia. Bár sok újítás már létező vállalkozásoktól ered, a gyógyszeriparban például számos újonnan alapított, kezdő cég is képes innovációra, sőt, a legátütőbb sikereket ezek érik el. Ez a szabad vállalkozás gondolata, más néven a kapitalizmus.

A másik, hasonlóan magántulajdonon alapuló rendszert (amelyet a kontinentális Európa nyugati államai működtetnek) olyan intézményi környezet jellemzi, amelynek célja az „érdekeltek” és a „társadalmi partnerek” érdekeinek védelme. Ilyen intézmények lehetnek a munkáltatói szövetségek, a nagy szakszervezetek és a monopol bankok. A II. világháború óta a liberalizáció jelentős teret nyert. De új, korporatív szervezetek is létrejöttek, amelyeknek együttes döntéshozatali mechanizmusa életre hívta a munkástanácsokat (Betriebsrat). Németországban a szakszervezetek is delegálnak egy főt a vállalatok beruházási döntéseket hozó tanácsaiba. Ez a gazdasági berendezkedés nem ösztönzi az olyan változtatásokat, mint például a termelés kihelyezése, vagy az új vállalatok belépése a piacra. A rendszer teljesítőképessége jórészt a már meglévő vállalatoktól és a helyi bankoktól függ, a rugalmatlanságot pedig technológiai színvonallal próbálja kompenzálni. Tehát ami igazán megkülönbözteti ezeket a rendszereket az előbbitől, az a nevükben is tükröződik: a német szociális piacgazdaságban, a francia szociális demokráciában és az olasz concertazione-ban.

DINAMIZMUS ÉS BEFOGADÓKÉPESSÉG

Az előbb elmondottak alapján – szemben néhány neoklasszikus nézettel – azt állíthatjuk, hogy az amerikai és a kontinentális rendszer, működését tekintve, alapjaiban tér el egymástól. A következőkben a dinamizmus szót fogom használni annak a befogadóképességnek a megfogalmazására, amellyel egy gazdaság felkarolja a megvalósítható, jövedelmező és gazdasági sikereket termelő innovatív ötleteket. Ebben az összefüggésben tehát a szabad vállalkozáson alapuló rendszer elősegíti és ösztönzi a dinamizmust, míg a kontinentális rendszer gátolja és letöri.

Vajon a kontinentális rendszert eleve erre a hátráltatásra találták ki? Amikor a két világháború közötti Olaszországban felépítették a korporativizmus masszív építményét, a szakértők még azzal érveltek, hogy ez a rendszer dinamikusabb lesz, mint a kapitalizmus. Lehet, hogy nem lesz nyitott a petit-bourgeois vállalkozók ötleteire, de a nagy vállalatok nagy ötleteire biztosan. Nem kell majd félni a kép-

lékeny piaci szabályoktól, ezért egy, a többiek által nem veszélyeztetett vállalat megengedheti majd magának a radikális innovációt. Ipari szervezetekkel és állami beavatkozással ráadásul az is elkerülhető, hogy a fejlesztések költségeit duplán fizessék meg. Az állam a saját eszközeivel, a nagy bankokkal képes elsimítani a konfliktusokat a gazdasági irány meghatározása esetén. Így várták a korporativista gazdaságoktól az új futurizmus eljövételét, amelynek híres szimbóluma lehetett Severini festménye a robogó vonatokról. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a hangsúly azon volt, hogy a vonat tovaszárguld, nem azon, hogy időben induljon és érkezzen meg).

Friedrich Hayek a '30-as, '40-es évek fordulóján kezdte felvázolni azon modern elméletét, amely szerint a tiszta kapitalista gazdaság járna a legnagyobb dinamizmussal, és nem a szocializmus vagy a korporativizmus. Elméletben mindenki egyetért azzal, hogy a legegyszerűbb munkavállalónak is van know-how-ja, amelynek egyik részét *Polányi Mihály* személyes tudásnak, a másikat magántudásnak definiálja, olyannak, amely termékeny táptalaja lehet az egyedi ötleteknek. Ebben a mindenki, de leginkább a többség ötleteire való nyitottságban a kapitalista gazdaság az új ötletek sokaságát gerjeszti.

Másrészt a befektetők döntéseiben is szerepet játszó sokféle tapasztalat lehetővé teszi, hogy lehetőséget biztosítsanak új üzleti ötleteknek. Mi több, a vállalkozók és finanszírozók nem függenek az állam és a társadalmi szereplők jóváhagyásától. Ha rosszul halad a projekt, nem vonják felelősségre őket sem a „társadalom képviselői”, sem a befektetők. Tehát nyugodtan bele lehet vágni azokba a vállalkozásokba is, amelyek esetében bizonytalan, hogy az állam és a társadalmi partnerek jóváhagynák-e. Végül pedig a menedzserek és fogyasztók választásai mögött húzódó sokrétű tudás és tapasztalat döntőnek bizonyul abban a kérdésben, hogy melyik innovációval próbálkozzanak, melyiket alkalmazzák és melyik jelenjen meg a piacon is. Míg a kontinentális rendszerben a szakértők még a piacra lépés előtt testületi tanácskozásokon határoznak a standardokról, a kapitalizmus minden változatnak lehetőséget biztosít a piaci megmérettetésre.

A kapitalizmusról szóló viták manapság épp dinamizmusának következményei körül forognak. Egy innovatív gazdaság legjelentősebb hasznának legtöbbször a magas termelékenységet szokták megjelölni, a magasabb órabéreket és a magasabb életszínvonalat. Ebben hatalmas igazság rejlik, függetlenül a számtalan tényezőtől, amelyekken keresztül megvalósul. A '20-as évektől kezdődő magas termelékenység-növekedés nagy része az Egyesült Államokban és a hozzá hasonló gazdaságokban bevezetett új termékek és üzleti folyamatok fejlesztésével magyarázható. (Ezek közé sorolom a háztartás modernizációját, a hangosfilmet, a mélyfagyasztott ételeket, a pasztörizált narancslevet, a televíziót, a félvezető chipeket, az internet-böngészőket, a mozik megújulását és az újkeletű kiskereskedelmi eljárásokat.) Ezeknél még gyakran akadtak nyitott műszaki kérdések akkor is, amikor már az üzleti vállalkozók irányították a fejlesztéseket.

Van egy jelentős tényező, amelyet mindenképpen ki kell emelni. Vajon nincs-e a termelékenység már egy olyan ponton, ahol 150 évnyi növekedés után a következő évi növekedés már elenyésző lenne? *D. H. Lawrence* Amerika örökkévaló kitarására beszélt. Bármi is a válasz, érdemes leszögeznünk, hogy a termelékenység növekedése széles körben emeli a béreket, és így az alacsony jövedelműek számára is elérhetővé

válí az unalmas, fárasztó vagy veszélyes munka felváltása az izgalmasabb és alkotóbb tevékenységekkel.

Természetesen a kis országok termelékenységi szintjét mindig jobban fogja befolyásolni a külföldről importált innováció, mint a hazai fejlesztés. Néhányan úgy vélik, hogy a hazai piac annyira szűk egy olyan országban, mint például Izland, hogy egy főre jutó értelemben is igaz, hogy már egy kevésbé jelentékeny hazai innováció is kielégítő termelékenységi többlet hoz, ezáltal pedig megfelelő megtérüléshez vezet. Valójában a legtöbb kontinentális gazdaság, ideértve a legnagyobbakat is, kész a világ innovációjának zömét kitevő gazdaságok által keltett zabolázatlan örvényekbe kormányozni saját gazdaságát. *Zvi Griliches* harvardi közgazdász ezt a politikát elismerően úgy kommentálta, hogy az „európaiak olyan találékonyak”.

Én ezt máshogy látom. Csak egy dolgot említek: a globális gazdaságban igencsak kifizető innovatív erőnek lenni. A globalizáció eltörölte a méret és a távolság jelentőségét. A kicsi Dánia az amerikai, európai és más országok piacaira is figyel. Izland bekapcsolódott az európai bankrendszerbe és a biogenetikai kutatásokba. Franciaország sokat tett már, és még többet is tehet. Mindebben még nagyobb sikereket érhetne el, ha nem zárna ki a pénzpiaci értékeléseket – beleértve a tőzsdét is – a beruházási döntésekből, úgy, ahogy azt az Airbus esetében teszi. Az Amerikai Egyesült Államok már most is szembeűnően jelen van a globális innováció piacán. Jól láthatóan megtérülnek azok a befektetések, amelyeket a globális innováció koncepciójába, fejlesztésébe, és a piaci realizálásba fektetnek. Ugyanúgy, mint az infrastruktúrába, a szoftverpiacba és más üzletekbe való befektetések. Ez jobb választás az amerikaiaknak, mint kizárólag a klasszikus állóeszköz-beruházásokba fektetett tőke gyér hozamaira spekulálni.

Mindazonáltal kiemelném a dinamizmusnak egy általam sokkal fontosabbnak tartott, jótékony hatását. A kibontakozott dinamizmus intézményesítésével a gazdaságot felpozícionálják a vállalkozók új ötletei, amelyek egyben a munkahelyeket is átalakítják: a vállalatoknál zajlanak az innováció-fejlesztések, amelyek ott helyben be is épülnek az üzleti folyamatokba. A kihívások, amelyek egy új ötlet megvalósításánál és annak a piacon való elfogadtatásánál felmerülnek, magas fokú kreativitást és problémamegoldási hajlandóságot követelnek a dolgozók részéről, így az innováció hozzájárul a dolgozók személyes fejlődéséhez is. Megjegyezném, hogy az egyedül dolgozó individuum nem tudna könnyen megbirkózni a kihívások láncolatával. „It takes a village”*, de még inkább egy egész társadalmat követel.

A gondolat, amely szerint az embereknek szükségük van problémamegoldásra és intellektuális fejlődésre, Európából ered. Az antik korban *Arisztotelész* a „kiválóak fejlődéséről” ír, a reneszánszban *Cellini* a teljesítményt magasztalja, míg *Cervantes* az életerő és a kihívások mellett szól. A 20. század legelején *Alfred Marshall* megfigyeli, hogy a nap nagyobbik részében a munka jár a dolgozó fejében. 1933-ban *Gunnar Myrdal* azt írja, hogy nemsokára elérkezik az idő, amikor a munka több elégedettséggel jár, mint a fogyasztás. Az arisztotelészi tétel amerikai adaptációja szerint, a modern társadalomban az önmegvalósítás kizárólagosan a

* Utalás Hillary Rodham Clinton (1996): *It Takes a Village* c. könyvére, amelynek tartalma az, hogy egy egész társadalom szükségeltetik egy gyermek felneveléséhez (a ford.).

karrieren keresztül valósulhat meg. Ma nem vívhatunk szélmalomharcokat, de vállalhatjuk egy karrier kihívásait. Mi másban lehetne az önmegvalósítás reménye, ha nem egy kihívásokban gazdag karrierben? Még a jó anyasághoz is hozzájárul az, ha az anya rendelkezik otthonán kívüli munkatapasztalattal.

Meg kell említenem a dinamizmus egy „származékos” hasznát, amely a termelékenység és önmegvalósítás hatásaiból ered. Egy innovációkban bővelkedő gazdaság több erőforrást szán a tágabb értelemben vett befektetésekre, azaz új munkatársakra és vásárlókra, de új irodákra és gyártelepekre is. Ez eredményezheti az erőforrások elvonását a fogyasztási javak szektorától, ugyanakkor új résztvevők bevonásával is jár a munkaerő-állományba. Ez pedig azt eredményezi, hogy növekszik a gazdaságilag aktív dolgozók bevonása a munkába, és csökken a felmondási arány, ami lehetővé teszi a munkanélküliség „természetes” rátájának mérséklődését. Így a termelékenység fejlettségének és a képességek kibontakozásának magas szintjén a kiteljesedett dinamizmus érezhető jólétet biztosít a gazdaság szereplőinek. Igaz, ezt nem lehet mindig elmondani róla. Ahogy a kreatív művész sem alkot minden idejében, inkább intenzíven és szünetekkel, úgy a dinamikus gazdaságnak is vannak élénk, nagy frekvenciájú szakaszai, nagy kilengésekkel. De talán ez az ingamozgás nemcsak normális, hanem hasznos is a kreativitás és végső soron az eredmény szempontjából.

IDEÁLOK ÉS A REALITÁS

Tisztában vagyok azzal, hogy egy meglehetősen idealizált képet festettem a kapitalizmusról. A realitás az Amerikai Egyesült Államokban és más országokban is kevésbé meggyőző képet mutat. Feltehetjük a kérdést: van-e bizonyítékunk arra, hogy érdemesebb más elveket követni a dinamizmus helyett? Vajon a kontinentális struktúra, amely relatíve kevésbé kapitalista, jelentősebb előnyökkel bír? A kontinens három nagy gazdaságában kisebb az egy órára jutó termelékenység, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Általában kisebb a munkaerő participációja is, és íme egy újabb bizonyíték: a The World Values Survey rámutat arra, hogy a kontinens dolgozói kevésbé elégedettek és kevesebb büszkeséget tudnak érezni munkájuk során.

A dinamizmusnak megvan a maga rossz oldala. A dinamikus kapitalizmus, amely a munkákat kívánatosá teszi, egyben bizonytalanságot is hordoz. Egy általános válság lehetősége aggályt szülhet. De szükségünk van perspektívára. Még egy szocialista piacgazdaság is lehet kiszámíthatatlan: a kontinentális gazdaságok is hajlamosak a nagy kilengésekre, sőt, a központosított gazdaságok szenvedték el a legnagyobb kilengéseket az elmúlt évtizedben. Az USA-ban és az Egyesült Királyságban a munkanélküliségi ráták kimagaslóan stabilak voltak az elmúlt 20 évben. Valószínűsíthető, hogy amikor a kontinentális gazdaságok mélypontokat élnek át, a dinamizmus fejletlensége megnehezíti, hogy találjanak új alapot a fellendülésre.

Az Amerikai Egyesült Államok gazdaságát lehet azzal vádolni, hogy nem tudja teljességgel befogadni a hátrányos helyzetűeket. Azonban ez inkább képviselőink politikájának hibája, nem a kapitalizmusé. Továbbá az Amerikai Egyesült Államok

gazdasága nem egyértelműen rosszabb ebből a szempontból, mint a kontinentális gazdaságok: az alacsony keresetűek hozzáférhetnek olyan munkákhoz, ami számukra hatalmas értéket jelent, hiszen a családjukban és közösségükben mintákká válnak. Mindenesetre mi ki tudjuk javítani a hibát.

A rossz oldalt így eltűlozva: miért ócsárolják a kapitalizmust ennyire a kontinentális Nyugat-Európában? Lehetséges, hogy a kapitalizmus elemeit Európában néhányan úgy látják, mint ami morálisan hibás, hasonlóan a születésszabályozáshoz, a nukleáris energiához vagy az édességboltokhoz – azzal a különbséggel, hogy ezeket eltűrik? Úgy tűnik, hogy az utcai tüntetők összekapcsolják az üzletet a megalapozott vagyonnal. Úgy gondolják, ha nagyobb teret engednének az üzletnek, az megerősítené a gazdagok kiváltságait. A vállalkozón egy bank vagy gyár gazdag tulajdonosát értik, míg *Schumpeter* és *Knight* egy jövevényt értettek rajta, aki egy felkapaszzkodott kívülálló. Borzasztó zavart szül a „kapitalizmus” össze-mosása a gazdagsággal és a hatalommal. Hayek és Schumpeter értelmezésében a kapitalizmus a gazdaság megnyitását jelenti új iparágak számára, az iparágak megnyitására belépő vállalatok számára, és meglévő vállalatok megnyitását új tulajdonosok és menedzserek számára. Mindez elválaszthatatlan a verseny egy adekvát szintjétől. A monopóliumok, mint a Microsoft, a modelltől való eltérésként értelmezendők.

A történelem meghazudtolása lenne, ha azt állítanánk, hogy a kapitalizmus az én értelmezésemben nem létezik, és nem létezhet. *Tocqueville-t* csodálattal töltötte el az a viszonylag tiszta kapitalizmus, amelyet Amerikában talált. Az amerikaiak részvétele saját kormányzásukban, a széleskörű oktatás és az esélyegyenlőség mind arra ösztönöz, hogy a „tettek embereként megragadják a pillanatban rejlő, kiaknázandó lehetőségeket”.

Okfejtésemet azzal fejezném be, hogy bemutatom: a dinamizmus létrehozása a kapitalizmus mélyítésével egyben a gazdasági igazságosságot is szolgálja.

Mindnyájunkat jó érzéssel tölt el, hogy láthatjuk, ahogy emberek szabadon követik álmaikat. Hayek és *Ayn Rand* minden bizonnyal túl messzire mentek, amikor abszolútnak tekintették ezt a szabadságot, a többi következmény figyelmen kívül hagyásával. Annak megítélésében, hogy egy nemzet gazdasági rendszere elfogadható-e, számít persze az is, hogy milyen következményekkel jár az emberek álmainak megvalósíthatóságára nézve. Mivel a gazdaság egy olyan rendszer, ahol az emberek hatnak egymásra, némelyek érdeke sértheti mások kilátásait, tehát egy jól működő kapitalizmus alátámasztásához meg kell vizsgálnunk annak valamennyi következményét, nemcsak a szabadságét.

Ahhoz, hogy a kapitalizmus következményeiről eldöntsük, hogy igazságosak-e, rendelkezünk kell a gazdasági igazságosság valamely fogalmával. Én a voksomat *John Rawls gazdasági igazságosság*-fogalma mellé teszem. Bármely szervezetben, a résztvevők egyenlőtlenül lesznek eredményesek a saját személyes fejlődésük függvényében. Igazságtalan azonban az olyan szervezet, amely az alul levőket mélyebben hagyja, miközben lehetőség lenne olyan szervezetre, amely a legalul levőket feljebb emelné. Tehát egy olyan új szervezet, amely ugyan javított némelyek helyzetén, de a legalsóként rontott, igazságtalan. Önmagában egy kimagasló eredmény addig igazságos, amíg nem ártalmas másokra nézve. „Az emberiség vétke az irigység” – mondta Kant, akit Rawls egyébiránt igen nagyra becsült.

A „LEGKEVÉSBÉ ELŐNYÖS HELYZETŰEK”

Mi lenne annak a következménye Rawls nézőpontjából, ha vállalkozókat zúdítanánk a gazdaságra? A klasszikus esetben, melyet Rawls vizsgál, a legkisebb eredményt elérők a legkevesebb bérrel rendelkezőket jelenti, akiket ő a 'legkevésbé előnyös helyzetűeknek' hív. Nekik az önmegvalósítás a házasságot, a gyermekvállalást és a közösségi életben való részvételt jelenti, és ahogy nő a bérük, úgy a lehetőségeik is bővülni fognak. Tehát ha a kiteljesedett dinamizmus, melyet a magánvállalkozások és finanszírozásuk liberalizálása hívott életre, a termelékenység növekedésével jár, és ha – érvelésem szerint – ez emeli a legalacsonyabb béreket, de legalábbis biztosan nem jár azok csökkenésével, akkor ez nem igazságtalan. Vitatja azt bárki is, hogy az elmúlt két évszázad kereskedelmi innovációi megemelték a legalacsonyabb béreket, és egyúttal az elosztási rendszer valamennyi bérszintjét?

Bár a hangsúly itt rossz helyre került. Kant azt is mondta, hogy nem lehet személyeket, mint eszközöket mások szolgálatába állítani. Tegyük fel, hogy a legalacsonyabb bérrel rendelkezők felzárkóztatása a vállalkozók innovációi által előrelátható volt. Akik arról álmodnak, hogy személyi fejlődésüket elősegítő karriert találjanak vállalkozóként, azokat nem lenne szabad hagyni álmaik követésében? Ha választ szeretnénk adni erre a kérdésre, ki kell lépnünk a klasszikus rawlsi keretből, ahol a munka csupán a pénzről szól. Egy gazdaságban, ahol a vállalkozóknak meg van tiltva, hogy törekedjenek az egyéni kibontakozásra, éppen nekik van a legnagyobb hátrányuk az önmegvalósítás szempontjából, attól függetlenül, hogy vállalnak-e helyette megfizetett állásokat, és hogy 'legkevésbé előnyös helyzetűeknek' születtek-e, vagy sem. Még ha a tevékenységük a legkevésbé megfizetett dolgozók terhére valósul is meg, a rawls-i igazságosság kiterjesztett értelemben megköveteli, hogy a vállalkozóknak legyen annyi lehetőségük, hogy az önmegvalósításuk szintjét felemelhessek a legkevésbé megfizetett dolgozók szintjére, és a vállalkozások további támogatásával természetesen magasabbra, amennyiben ez nem károsítja a dolgozókat. Így ebben az esetben, a vállalkozói dinamizmus bevezetése növeli a rawlsi értelemben vett jólétet.

A jelenlegi kapitalizmus eltér egy jól működő kapitalizmustól: túl nagy monopóliumok, felderítetlen kartellek, szabályozási kudarcok és politikai korrupció jellemzik. A kapitalizmus innovációin keresztül magában hordozza megújulásának hatalmát. De a fenti eltérések súlyosan befolyásolják a kimeneteleket, különösképp a legkevésbé kedvező helyzetben lévők bérét, és ez a kapitalizmus nevét megtépázza. Azonban nem győzöm hangsúlyozni, hogy téves végkövetkeztetés volna a magánvállalkozások és finanszírozásuk, mint a dinamizmus hajtóerőinek feladása pusztán azért, mert dinamizmusuk gyümölcse talán kisebb lenne egy kevésbé tökéletlen rendszerben. Következtetésem szerint a kapitalizmus igazolt, egyrészt az alacsony keresetűek számára nyújtott jótéteménye miatt, másfelől igazságtalan lenne a vállalkozókat (és minden más kreatív embert) megfosztani az önkifejezés lehetőségeitől.

FORDÍTOTTA FARKAS MIKLÓS ÉS RACIBORSKI ESZTER